

UDK 821.163.4.09:2

Pregledni rad

**Vanda BABIĆ & Denis VEKIĆ (Zadar)**

Sveučilište u Zadru

vanda.babic@zd.t-com.hr

### ANDRIĆEV ODNOS PREMA VJERI\*

Autori članka pokušali su odrediti Andrićev odnos prema vjeri poglavito u njegovom književnom opusu. Njegov odnos prema vjeri bio je kao i prema svemu drugom kontroverzan i podijeljen u dva smjera. Duboko u sebi, temeljno Andrić nosi vjeru koju tijekom života, okolnosti i spoznaja hrani i podiže ili pak zatire i skriva u najdublji dio sebe. Bog nikako nije mogao *nestati* iz njegove nutrine ma kakva zbivanja i okolnosti ga možda tjerale – zaključak je ovog rada s posebnim osvrtom na njegovo viđenje (su)života vjera u Bosni.

Ključne riječi: *Ivo Andrić, vjera, Bosna*

Pored svih rasprava o Andrićevim kontroverzama i književnoumjetničkim kvalitetama zanimljivo je detaljnije analizirati jedan segment njegovog života koji je zasigurno utjecao na cijeli piščev život i odluke. Svatko tko je čitao Andrićeva djela nije mogao ne primjetiti intenzitet vjerske upletenosti u djela, bilo da je riječ o tematici samog djela, bilo da je riječ o Andrićevoj „ispovijedi“ u literarnom predlošku. Proučavajući rasprave o Andrićevim razmišljanjima o kršćanstvu, vjeri i predodžbi o islamu, bilo u njegovim književnim djelima, bilo u tekstovima bez literarne vrijednosti i pismima, uočljivi su izljevi mržnje vjernika obiju vjera. Gdje se nalazi „okidač“ u djelima Ive Andrića koji pokreće kritiku upućenu prema njegovu stavu o muslimanima? Polemike o već razvijenom problemu Andrićeve mržnje prema svemu što je islamsko i muslimansko proizlaze ponajviše iz kritika bosanske muslimanske kulturne sredine koje su, u skladu s doktrinom procjenjivanja osobnosti književnika, jednosmjerne i sugestivne. Važno je naglasiti da mnoge bibliografske jedinice

---

\* Ovaj rad referiran je na Međunarodnom znanstvenom skupu u Travniku, u listopadu 2011. godine.

o Ivu Andriću otkrivaju njihove autore kao osobe primarno određene svojim političkim i vjerskim komformizmom.

Naime, odluka da mu se dodijeli Nobelova nagrada za književnost, izazvala je veliko razočarenje u muslimanskim kulturnim krugovima u BiH. Kritici Andrićeve percepcije muslimana i islama u BiH pridružili su se Šukrija Kurtović u svom djelu *Na Drini ćuprija i Travnička hronika od Ive Andrića u svijetlu bratstva i jedinstva*, Muhamed Hadžijahić i konačno, Muhsin Rizvić knjigom *Bosanski muslimani u Andrićevom svijetu*. Kritika je izazvala cijeli niz protesta u dijelu Bosne što pokazuje i devastacija Andrićeve biste u Višegradu, *kasabi* koju je upravo čovjek čiji su spomenik srušili, proslavio na svim velikim svjetskim jezicima.

Enver Kazaz o takvoj kritici zaključuje: „Bošnjačka rasprava o Andriću pokazuje žalosno stanje ovdašnje književne znanosti, potonule u površni pozitivizam i anahroni konzervativni impresionizam. Otud ona i ne može u povodu Andrića čitati pluralnu dimenziju vlastitog nacionalnog identiteta, njegovu dijalektičnost u genezi, otkrivati sistem njegovih razlikovnih obilježja u užem ili širem kontekstu, niti pak može čitati bez ideoloških predrasuda vlastitu tradiciju, koju, nesumnjivo, kroz dijalog s njenim vrijednostima, gradi i Andrićev opus.“<sup>1</sup> (Kazaz, 2001)

Djela Iva Andrića našla su se na meti mnogih kritičara koji su mu zamjerali neprijateljski odnos prema muslimanima u BiH i na taj način postupno uvodili kriterije pozitivizma i biografizma u tumačenje književnoumjetničkog djela, istiskujući književnoteorijske pristupe iz analiza pisca koji će, po svedu sudeći, još dugo vremena ostati kontroverzni, kako se često navodi, „pisac sistema“, „islamofob“, „kvislinški Srbin“, itd. Po svemu sudeći, bavljenje Andrićevim djelima postaje žarišno pitanje opredjeljenosti i pristranosti ideji, vjeri ili političkoj struji. Proučavajući Andrićev odnos prema vjeri općenito, mogli bismo ga okarakterizirati kao odnos prema religiji i religioznosti s teološkog stajališta, no pravo pitanje je kakav je vjerski stav Andrića kao autora književnih djela?

Svatko tko je usporedio bilo koju Andrićevu biografsku jedinicu mogao je doći do zaključka kako oko njegovog rođenja postoji mnogo kontroverzi, a jednu od tih prikazao je Dubravko Jelčić.<sup>2</sup> Zna se da je Andrić primao veliki vjerski utjecaj od fratara kojima je bio okružen. Nije ni malo sporno da se

<sup>1</sup> Enver Kazaz, Đerzelez iz našeg džemata – „Munib Maglajić: Žrtva dirljive odanosti“, objavljeno u časopisu *Novi Izraz*, 12, Sarajevo, ljeto 2001. Preuzeto s internet stranice [http://www.openbook.ba/izraz/no13/13\\_enver\\_kazaz1.htm](http://www.openbook.ba/izraz/no13/13_enver_kazaz1.htm) (19. 2 2012.)

<sup>2</sup> Dubravko Jelčić, *Andrićeve hrvatske teme i Andrić kao hrvatska tema*, Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo, Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003.

Ivo Andrić u periodu između dva svjetska rata, a kasnije sve do svoje smrti, izjašnjavao kao Srbin. Takva nagla promjena nacionalnosti, vjerojatno je rezultat karijerizma koji je zahtijevao određena odricanja. Joseph Ratzinger napominje: „Da bi došlo do eventualnog osobnog međureligijskog osvješćivanja i dijaloga, dijalog mora biti razmjenja između načelno jednako rangiranih i stoga suprotstavljenih relativnih pozicija s ciljem da se prisprije do maksimuma suradnje i integracije između različitih oblika religije“ (Ratzinger, 2004: 108). U takvom kontekstu je nemoguće promatrati Andrićev stav prema muslimanima kao stav koji je izgrađen u idealnim uvjetima ravnopravnosti međureligijske komunikacije. Andrić, kao vjernik i kao osoba koja je dublje upoznata s poviješću BiH, sigurno ne može biti potpuno indiferentan i savršeno objektivan kad je u pitanju međureligijski i međukulturalni odnos.

Za proučavanje Andrićevog odnosa prema vjeri i kršćanstvu zanimljiv je podatak koji pokazuje da je Andrić davno izrazio svoje mišljenje prema kojem je *katolicizam prokletstvo za države i narode* (Mužić, 2001: 98). Naravno, potrebno je imati na umu kako je svaki čovjek podložan religioznim krizama u kojima pokušava naći krivca u svemu što ga okružuje smatrajući da „onaj drugi“ ima iskrivljenu predodžbu vjere i religije. Postoji dokument iz života Iva Andrića koji dokazuje previranje osobnosti ovog pisca. Važno je istaknuti Andrićevu masonsku aktivnost, budući da su uvjerenja slobodnih zidara uvelike utemeljena na ezoteriji koja se na više dogmatskih razina protivi kršćanskom nauku. Naime, povjesničar Nenad Petrović pronašao je u *Vojnoistorijskom institutu* tipski dosje kakav je otvaran za sve bivše diplomate i sve druge osobe osumnjičene za pripadnost masonima. U dosjeu se nalazi vlastoručno pismeno izjašnjavanje Iva Andrića u vezi s njegovim članstvom u masonskoj organizaciji, kada je 1925. godine primljen u ložu „Preporađaj“, koja je u to vrijeme radila samostalno i odvojeno od Velike lože Jugoslavije. Pozivajući se na dokument *Vojnoistorijskog instituta*, Nenad Petrović smatra da je ključna točka u Andrićevom pismenom iskazu, da je usljed svoje neaktivnosti „spontano“ prestao biti član slobodnih zidara.<sup>3</sup> Ono što dodatno stvara zamršenost jest indicija da je poslije izlaska ili isključenja iz masonske lože „Preporađaj“, Andrić ušao u masonsku ložu „Dositej Obradović“, također u Beogradu.<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Branislav Krivokapić, *Masonski dosije Ive Andrića*, reportaža objavljena 21. ožujka 2010. na internetskoj stranici <http://www.blic.rs/Vesti/Reportaza/181581/Masonski-dosije-Ive-Andrica>, (16. 10. 2011.)

<sup>4</sup> Nadan Filipović, *Nikad kraja razmišljanjima o pročitanoj Ivi Andriću*, feljton objavljen na internetskoj stranici Džemat gornji Rahić 27. rujna 2010. godine, [http://dzematrahic.ba/new/index.php?option=com\\_content&view=article&id=3947:ekskluzivni-feljton-o-ivi-andrito-niste-znali&catid=44:kitabhana-qilmq&Itemid=75](http://dzematrahic.ba/new/index.php?option=com_content&view=article&id=3947:ekskluzivni-feljton-o-ivi-andrito-niste-znali&catid=44:kitabhana-qilmq&Itemid=75) (15. 2. 2012.)

Kao kamen spoticanja u valoriziranju Andrićeva književnog opusa često se navodi njegova disertacija *Razvoj duhovnog života u Bosni pod uticajem turske vladavine* (*Die Entwicklung des geistigen Lebens in Bosnien unter der Einwirkung der türkischen Herrschaft*) (Jelčić, 2003: 16), koja je svojim sadržajem, tvrdi Ezher Beganović u feljtonu iz 2009. godine<sup>5</sup>, uvelike obilježila vrstu i stil Andrićeva književnoumjetničkog opusa kao piščevu subjektivnost u opisu i predstavljanju bosanskog muslimana. Spočitava mu se ponajviše uporaba kristijanocentričkih i europocentričkih elemenata u koncepciji bosanske kulturne povijesti. O potencijalnom kristijanocentrizmu i europeocentrizmu u Andrićevoj disertaciji i literarnim uratcima progovara Dubravko Jelčić, koji navodi:

„Andrić je o Turcima imao mišljenje kakvo je imao, to je činjenica, ali to je potpuno u skladu s našim povijesnim gledanjima na njih. Cijelo naše XIX. stoljeće prošlo je u znaku dihotomije krst i nekrst. Ostaje dakle činjenica: nije Andrić identificirao Turke-osvajaoce i naše muslimane, odnosno Muslimane nego obratno, on ih je oštro razlikovao“ (Jelčić, 2003: 22). Zato se ne treba pitati čiji je Andrić, nego što je sve izgradilo Andrića.

Ocjenjujući ulogu Katoličke crkve za vrijeme vladavine Turskog carstva, Andrić stavlja franjevce na prijestolje utjecaja i duhovnog života katolika u BiH u to vrijeme. Unatoč mnogim sugestivnim pristranostima prema franjevcima, Andrić im prigovara ubiranje poreza, čin koji se ne odobrava u franjevačkom redu. Nadalje, spočitava im što su se služili podmićivanjima i prevarama kako bi se izborili za najmanji prostor djelovanja. Najveći Andrićev prigovor franjevcima ide na to što su franjevci istovremeno bili na strani kršćanskih osloboditelja, a ujedno glumili lojalnost Turcima i time djelovali na pučanstvo koje je s vremenom takvim ponašanjem izgubilo svoju nacionalnu samosvijest.<sup>6</sup> Upravo iz kritičkog stava fratarskog reda koje Andrić iznosi, ponajviše u Travničkoj hronici, vidljiva je njegova sklonost objektivnom promatranju. Takav stav govori o Andriću kao povrijeđenom vjerniku koji osuđuje krivovjerno ponašanje.

Ipak, Andrić zaključuje da su franjevci u svojem 600-godišnjem djelovanju u Bosni ostavili rijedak i lijep primjer kulturnog djelovanja i kršćanske požrtvovnosti. Nadalje, pripisuje franjevcima zasluge za razvijanje duhovne snage koju su pretočili u spisateljsku djelatnost.<sup>7</sup> Zanimljiv je

<sup>5</sup> Ezher Beganović, Ivo Andrić – Domaći islamizirani element postao je moćna prepreka hrišćanskom zapadu, feljton je objavljen na internetskoj stranici [www.okcsana.org](http://www.okcsana.org) 1. svibnja 2009. godine

<sup>6</sup> Više o tome vidi u: *Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo*, Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003.

<sup>7</sup> Više o tome vidi u: *Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo*, Sveučilište u Mostaru, Pedagoški

Andrićev stav koji oštro razlikuje osobnu vjeru pojedinca i organiziranu religiju. Vidljivo je, dakle, da Andrić organizirani oblik vjere često promatra kao instituciju koja je podložna kvarenju, političkom diverzitetu i međucrkvanim sukobima. „Fratrici, ukoliko su i oni nešto govorili, žalili su se na Turke, na globu i progone, na tok istorije, na svoju sudbinu i pomalo na ceo svet“ (Andrić, 2001: 265). Također, u *Travničkoj hronici*, u dijalogu s fra Julijanom, Defose se s čuđenjem pita: „(...) kako to da vi, fratri, koji ste videli sveta i učili škole, koji ste u suštini dobri ljudi, istinski altruisti, ne vidite šire i slobodnije, ne shvatate zahteve vremena i ne osetite potrebu da čovek priđe čoveku (...)“ (Andrić, 2001: 333).

Marko Dragić ističe da je Andrić pisanjem o bogumilstvu u svojoj disertaciji zaključke zasnovao na istraživanjima Franje Račkog, što autora u mišljenju o vjeri u BiH prije dolaska Turaka smješta u zapadniji krug shvaćanja vjerskih prilika u predokupiranoj Bosni. Andrić piše da je upravo bogumilstvo podiglo stjenoviti zid između Bosne i zapadnog svijeta te je silom prilika odvelo zemlju „pod jaram istoka“. Dragić tvrdi kako nisu u pravu oni koji glorificiraju Andrićevu disertaciju, kao ni oni koji napadaju njen izrazit antimuslimanski prizvuk. Dragić smatra da je to djelo, kao i svaki drugi znanstveni rad, nastalo na temelju tadašnje dostupne literature, a neke jedinice korištene literature su, naravno, prevladale kao što je to slučaj u svakom radu te vrste (Dragić, 2003: 199).

Već spomenuti akademik, Muhamed Filipović, u intervjuu u časopisu za kulturu *Diwan*, izražava nezadovoljstvo Andrićevim pristupom pri izradi disertacije:

„Andrić kad je pisao svoju doktorsku tezu on je već imao dokaze duhovnosti. Imao je Bašagićevu disertaciju, imao je šejha Kemuru, Ćorovićevu historiju književnosti, Prohaskinu historiju književnosti. Dakle, ne radi se o tome da možda nije znao, već da je namjerno to uradio iz nekoga razloga. A taj razlog je da se negira duhovnost ovog prostora i posebno da se negira svaki duhovni kvalitet i vrijednost Bošnjaka“.<sup>8</sup>

U istom intervjuu, Filipović pada u kritizirane zamke historicizma kada pristrano komentira povijesna događanja, ne osvrćući se na mnoge izvore koji pobijaju njegovu ideju mirnog opstanka kršćana pod Osmanskom vlašću: „Osmanske nisu donijele isključivost koja je bila karakteristična bilo za zapadne kršćanske zemlje, bilo za istočne kršćanske zemlje. Njihovo načelo je bilo „U vjeri nema prisile“, neka svako vjeruje shodno svojoj tradiciji, ali mora

---

fakultet, Mostar, 2003.

<sup>8</sup> Citat preuzet iz intervjua Muhameda Filipovića za časopis *Diwan* koji prenosi web magazin *Bošnjaci.net* 9. siječnja 2012. pod naslovom *Dijaspora mora rasčistiti sa iluzijama o Bosni*. Intervjuirao: Anes Džunuzović <http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=44678> (19.2.2012.)

da poštuje državu. Oni koji nisu bili muslimani bili su oslobođeni vojske i odlaska u rat, ali su morali da plaćaju određeni porez, koji su kasnije zlonamjerno nazvali harač“.<sup>9</sup>

U Andrićevim ranijim književnim djelima očit je i jasan utjecaj kršćanstva kao vjere i kao kulture naročito u djelu *Ex ponto* (1917.) i *Nemiri* (1921.). Mnogi su primjeri u tim djelima koji prikazuju Andrićev stav prema kršćanstvu i utjecaj kršćanstva na mladog Andrića. U mlađim tekstovima osjeća se duboka religioznost koja ga smješta u kršćane koji su pobožni i ispunjeni božjom milošću: *Sav sjaj što ga Bog svijetom prosipa plavi oči moje* (Andrić, 1995: 31). Također je značajno primjetiti u kolikoj mjeri Andrić poseže za formom molitve i blagoslova u djelu *Ex ponto*. Religioznost i vjeru u Boga opisuje kao neizostavni segment života čovjeka koji živi život „punim plućima“:

„Živite i borite se kako najbolje umijete, molite se Bogu i volite svu prirodu, ali najviše ljubavi, pažnje i saučešća ostavite za ljude, ubogu braću svoju, čiji je život nestalni pramen svijetla između dvaju beskonačnosti“ (Andrić 1995: 39).

Molitva upućena Bogu ponekad postaje razgovor ispunjen pitanjima u kojima se očituje piščevo priznavanje vrhovništva Bogu koji je za Andrića svemoguć i iznad dosega razumijevanja običnih ljudi:

„O, Bože, koji znaš sve što se zbiva, ne koristi mi da tajim da ima časova kad s Tobom govorim nečistim jezikom ove zemlje. Govorim ovako: O, Bože, zašto si mi dao srce koje me bez prestanka vuče daljinom i ljepotom neviđenih krajeva... (Andrić, 1995: 47).

Čvrst dokaz Andrićeve religioznosti i gorčine koju na njega ostavlja Svijet je i molitva koju je zapisao:

„Molitva u jutro. O Bože, nemilosrdni stvoritelju, koji me svijetom budiš na muku dana, oprosti mi i budi milostiv meni koji, evo, hulim. (...) Bože, ne prezri molitvu napaćenog, gordog grešnika!“ (Andrić, 1995: 70).

Najveći i najznačajniji literarni primjer molitve/razgovora s Bogom u Andrićevim djelima jest *Nemir od vijeka*. Andrić se tu na poseban način suočava s Bogom. Budući da često izriječom ne spominje božje ime „Bog“, da se zaista obraća njemu vidljivo je iz upotrebe velikog početnog slova na osobnim i posvojnim zamjenicama: Ti, Te, Tvojim, Tebi, Tvojih, itd (Andrić, 1995: 81). Pripovijedanje je usmjereno na autorovo obraćanje Bogu, gdje u linearnom slijedu vrlo apstraktno opisuje svoje djetinstvo i život, naglašavajući kako je upravo Bog upravljao njegovim djelima i razmišljanjima: „Ja znam da niko živ nije prešao put a da mu se Ti nisi približio, položio ruku na rame

<sup>9</sup> Isto.

i pošao s njim jedan čas“ (Andrić, 1995: 82). Unatoč tome što je *Nemir od vijeka* zapravo pokorno obraćanje Bogu kroz monolog, zanimljivo je primjetiti uolikoj mjeri se Andrić trudi shvatiti neumitnost Božje odluke i Božjeg puta. Nerazumijevanje koje Andrić osjeća naspram životu kojeg Bog usmjerava je toliko veliko da ponekad molitva postaje pobuna pa čak i gorčina spoznaje da čovjek ne drži „konce“ u rukama:

„U časovima kad mi je preteško, ja mislim da si Ti podmukla snaga u hljebu koji jedemo i vodi koju pijemo i da pomalo i potajno prožimlješ tijelo naše i upijaš nam se u krv pa tako ravnaš korake naše da idemo kao na nevidljivom lancu, određeni da padnemo u čas borbe s tobom.-A svaki se živ čovjek bori s Bogom, jedan dulje a drugi kraće; i svaki podlegne“ (Andrić, 1995: 82).

Vrlo rijedak primjer štovanja Blažene Djevice Marije Andrić je također zabilježio u svom književnom opusu. Promatrajući Gospinu sliku, Andrić analizira Marijin život, osjećajući da je muka Kristova potamnila sve lijepo u njenom životu. Gledajući njen život kroz oči čovjeka koji vidi patnju, ali ne i svrhu konačnog cilja, prekora sam sebe projicirajući misli kroz prizmu Marijine slike:

„Ja, grešnik, čovjek od sablazni i ovoga svijeta, plijen sumnjâ i strasti, držim na svom stolu jednu Gospinu sliku: Mater Redemptoris a Sassoferato. U sjenici su joj oči koje podsjećaju na dane mirne radosti; raspelo još nije bacilo svoju sjenu na njeno lice, nego samo Navještenje počiva na njemu, kao tanani veo zamišljenosti na licu djevojaka koje su u slutni. I dok ja pišem nemirne retke, njene pečalne, nerazumljive oči gledaju u stranu kao blagi prekor“ (Andrić, 1995: 73).

Možda najbolji primjer rafinirane Andrićeve vjere leži u njegovoj molitvi zahvalnici u kojoj priznaje Bogu svu Njegovu slavu:

„Slava Ti, Bože, za muku dana i mir noći, za kratki život i veliku zagonetnu smrt, neka su blagoslovljene odluke Tvoje po kojima dolazimo na svijet i odlazimo s njega pošto smo se naradovali i namučili. Ogromni su i neshvatljivi planovi Tvoji i jasno je da im mi ne možemo dogledati ni smjera ni svrhe i da ih moramo smireno priznati; ali teško je biti čovjek, Gospode“ (Andrić, 1995: 74).

Isto tako, Andrić na kraju molitve Bogu upućuje ideju, gotovo životni moto: „...ali teško je biti čovjek, Gospode“. Ta ideja progonit će ga cijeli život kao da je to svrha koju ne prihvaća ili se ne može nositi s njom.

Unatoč mnogim primjerima nesputane religioznosti i vjere u Boga, koji je za njega sad milostiv, a sad nemilosrdan i okrutan, zanimljivo je primjetiti kako je smisao vjere Andriću ponekad nerazumljiv te se tako nalazi pred teologijom katolicizma kao čovjek koji ne razumije koji su sve izazovi vjere i

što se sve od vjernika očekuje: „Danas je Veliki petak. Ustao sam rano poslije neprospavane noći. Išao sam u crkvu i gledao nerazumljive obrede i slušao tamne riječi Hristove tragedije“ (Andrić, 1995: 37).

Andrić ponekad ostavlja dojam čovjeka kojeg odviše privlači materijalni Svijet da bi bio spreman slušati i tražiti znakove vjere: „Dok govorim sa sobom i svu noć stavljam sve glasnija pitanja Bogu koji vječno šuti, ja čujem kako iz daleka, kroz tamu i kroz očajne misli, dopire šum slobodnog velikog života i svijeta“ (Andrić, 1976: 56).

Nerazumljivost božjeg djelovanja također se očituje u citatu iz *Nemira*: „Ko će pobijediti čovjeka? To je samo Bog načas okrenuo lice i ostavio svijet u tami, a vi urlate: pobjeda, ali pobjede nema, nego jedna mala krvava laž i jedna velika nesreća“ (Andrić, 1976: 42). Takav stav prema Bogu neodoljivo podsjeća na antičko usmjereno poimanje bogova koji ponekad napuste krugove Zemlje i ostave ljude prepuštene njima samima. Također je zanimljivo vidjeti specifičnu ideju pobune u Andrićevim vjerskim reminiscencijama koja u svojoj biti također podsjeća na pobunu ljudi protiv antičkih bogova.

Također se vidi izricanje nemoći i nevjere u opstanak koje je nastalo u vjerskoj krizi: „Kako su slabe ljudske ruke i kako tvrdo može da spava Bog“ (Andrić, 1976: 38). Sve to upućuje na to da je Andrić duboko svjestan kršćanske vjere i očinskog odnosa između Boga i čovjeka, ali isto tako podložan vjerskim distorzijama koje ovise o njegovom trenutačnom raspoloženju.

Često se djelo *Na Drini ćuprija* smatra kontroverznim zbog nekolicine, kako mnogi kritičari tvrde, negativnih stavova prema muslimanima i Židovima u BiH. Međutim, u kolikoj mjeri su ti negativni stavovi zapravo izraz Andrićeva religijskog stava, a u kolikoj mjeri su ti stavovi odraz spomenutog sveznajućeg pripovjedača koji je više rezultat načina pripovijedanja, negoli je pokretač radnje i sveznajući opisivač? Sporni dio teksta gdje se opisuje nabijanje na kolac naišao je na mnoge kritike i prije objavljivanja tog djela, gdje mu se spočitava plagiranje i izvrtanje činjenica iz dokumenta iz kojeg je preuzeo opis. U tom opisu Francuz izvršava impaliranje nad muslimanom. Andrićeva intervencija u kojima naredba nabijanja na kolac dolazi od muslimanskih vlasti, izazvala je mnoge kontroverze, koje međutim nisu poništile podatak da je nabijanje na kolac kao oblik mučenja najvjerovatnije nastao kod drevnih Asiraca, o čemu svjedoče i kameni reljefi. Impaliranje je na prostore Jugoistočne Europe došlo s otomanskim osvajanjima, a kasnije su ga preuzeli i drugi narodi Europe.<sup>10</sup>

<sup>10</sup> Više o tome vidi u: Vladimir Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, 3. neizmijenjeno izdanje, Informator, Zagreb, 1982.

Stereotipiziranje u pripovijedanju u kojem su pravoslavci pobožni, muslimani nemilosrdni osvajači, a Židovi potlačeni od muslimana i pravoslavaca, karakteristika je sveznajućeg pripovjedača, kojeg u konačnici, predstavlja sam Andrić. Na više mjesta u djelu pravoslavci su opisani kao vjernici koji se mole na ruskom jeziku dok su molitve i vjerski život muslimana i Židova izvan dohvata njegovog pripovijedanja: *So svjatimi upokoj, Hriste, dušu raba tvojego* (Andrić, 1988: 55). *Vo imja Oca i Sina i Svjatago Duha. Amin* (Andrić, 1988: 83).

Da nije sve tako negativno u stavu prema muslimanima dokazuje i dio teksta koji govori o opciji prekrštavanja muslimana Alihodže na kršćanstvo, kako bi stekao diplomatski i društveni imunitet. Naime, Alihodža za takvu ideju kaže: „Nisu mi se ni stari krstili pa neću ni ja. Ja, efendija, niti hoću sa Švabom da se krstim niti sa budalom da idem na vojsku... Svi su ugledni višegradski Turci bili istog mišljenja kao i Alihodža, ali svi nisu smatrali za uputno da to i kažu, pogotovo ne tako oštro i neuvijeno“ (Andrić, 1988: 107). Zanimljivo je da Andrić razlikuje Turke od muslimana u BiH. Za njega su Turci oni koji su se kao okupatori doselili u BiH, a muslimani su i Turci i islamizirano domicilno stanovništvo. U ovom citatu se može vidjeti tračak poštovanja prema onim Turcima koji su ponosni i postojani u svojoj vjeri, za razliku od islamiziranog domaćeg stanovništva koje se pogrdno naziva *poturicama*. Opisujući vjeru kršćana i muslimana znao je Andrić povući paralelu jednakosti među vjerama i moći molitve obiju strana, naglašavajući da su Turci kršćane promatrali kao nevjernike:

„Srbi su molili boga da taj spasonosni plamen (...) proširi i ovamo na naša brda, a Turci su molili boga da ga zaustavi, suzbije i pogasi, kako bi se osujetile prevratničke namere nevernika...“ (Andrić, 1988: 77).

Nadalje, divljenje prema mostu kojeg je izgradio Mehmedpaša Sokolović, izrazio je u samom epskom načinu pripovijedanja, a ponajviše u tome što je most gotovo glavni lik i svjedok ovog romana i time je također pokazao da nije islamofob. Izrazi za narode, društvene i vjerske skupine u Andrićevim djelima su kolokvijalnog tipa, a ne pejorativnog. Andrić je koristio nazive onako kako su ih koristili ljudi u tom kraju i tim više je unaprijeđivao objektivnost u pripovijedanju. Često se neopreznim čitanjem može zastraniti u krivu interpretaciju teksta, tvrdeći da Andrić misli ono što misli *puk* i *čaršija*. Mora se razlikovati ono što piše u neupravnom govoru, ono što govori puk ili čaršija, od onog teksta, odnosno konteksta, u kojima izražava svoje stavove i mišljenja. Tako na primjer, Andrić opisuje molitve puka koji sažaljeva osuđenika i kroz molitvu izražava mržnju prema neprijatelju: „Ubrani, Gospode i sačuvaj! Bože, ti Jedinu, potri dušmanina i ne daj mu druge vlasti!“ (Andrić, 1988: 53). Takav opis nipošto ne treba tumačiti kao piščev stav.

Preko likova franjevacu u Andrićevim prozama ne može se uobličiti potpuna slika kulturnog djelovanja bosanskih franjevaca (Glibo, 1997.). Naravno, umjetničkom djelu to nije cilj, a Andrićeva djela ionako „posuđuju“ formu povijesne kronike. Andrić je o franjevcima u svojim djelima pisao nadahnuto i suosjećajno, da su proze o njima gotovo lirski obojene. Takav odnos se vidi u razgovoru konzularnog namještenika Defosea s fra Julianom Pašalićem. Nadalje, osobnost fra Luke Dafinića je prikazana kroz blagi humor i naivnost, svrstavajući ga u kategoriju pitomih ljudi koji služe zajednici. Andrić u franjevcima prepoznaje intelektualce koje snažno individualizira i čiji će glas ostati nezabilježen u tekovinama društva i povijesti BiH. Kritika već spomenutih mana koje Andrić iznosi u svojoj disertaciji mogu se vidjeti i kroz mnoge dijelove dijaloga u *Travničkoj hronici*. Sve to ukazuje na duboku rafiniranost duhovnog mišljenja ovog pisca koji je uporno izbjegavao govoriti o vjerskim i političkim odnosima, a koji je kroz svoje proze opisivao tegobnu situaciju podvojene Bosne koja ga je boljela do te mjere, da je u pismu, zvano „Pismo iz 1920.“, čak izražavao mržnju naspram mržnje koja je stoljećima njegovana u Bosni. Izdižući se iznad vjerskog fundamentalizma svrstava se u prosvijećenog promatrača koji u *Pismu* kroz rečenice prijatelja Maksa Levenfelda osuđuje nasilje i mržnju:

„Oni koji vjeruju i vole smrtno mrze one koji ne vjeruju ili one koji drugačije vjeruju i drugo vole. I, na žalost, često se glavni dio njihove vjere i njihove ljubavi troši u toj mržnji. (Najviše zlih i mračnih lica može čovjek sresti oko bogomolja, manastira i tekija.)“ (Andrić, 1988: 76)

Zanimljivo je da je Maksov monolog toliko iscrpan da se tečno pripovijedanje na tom dijelu pisma zaustavlja i gotovo novinarski prenosi monolog kao nešto važno, nešto svi trebaju čuti. Kao da je Andrić sugerirao osnovni problem mržnje, vjere i Bosne koji je potanko definirao njegov prijatelj do čijeg mu je mišljenja bilo stalo. Ostaje pitanje jesu li Maksove ideje zapravo Andrićeve ideje ili su Andrićeve ideje nastale pod utjecajem prijateljevog pisma kojeg je Andrić smatrao toliko važnim da je napisao kratku memorabiliju. Andrićeva „priča“ *Pismo iz 1920.* vjerojatno je jedno od najčešće zloupotrebljivanih i pogrešno interpretiranih Andrićevih književnih djela. Ako Maksova poruka i jest Andrićeva misao, onda se svi negativni konteksti mogu prekriti Maksovom rečenicom: „Pomišljao sam da se i sam bacim na izučavanje te mržnje i, analizirajući je i iznoseći na svjetlost dana, da doprinesem njenom uništenju“ (Andrić, 1988: 76).

Izgleda da je taj dio pisma, nakon osvješćivanja problema sveopće mržnje u Bosni, utjecao na Andrića u tolikoj mjeri da je najveći dio književnoumjetničkog opusa posvetio upravo analizi, opisu i predstavljanju mržnje tog *fenomena*, kako ju njegov prijatelj Maks naziva.

Andrićev odnos prema vjeri zasigurno nije mržnja kako se često želi istaknuti i u današnje vrijeme. Njegov odnos prema muslimanima jest opisivanje ondašnjih vremena i prilika te je i njegovo doživljavanje Bosne, koja je sama u sebi suprostavljena kao i njegovo lutanje u osobnom traženju Boga te traženju samog sebe od masona do Srbina, rezultat naprosto vremena, situacije u kojoj se Andrić nalazio te njegove istančane senzibilnosti koja često povrijeđena rezultira buntom te kontroverzama kojima nas je dobro pozabavio. Ako bismo ga poslušali kada kaže: „Za mene je najbolje kad ja pišem a ne govorim, i kad se o meni ne piše i ne govori“, danas bi broj bibliografskih jedinica o Andriću bio znatno manji. No, on kaže i sljedeće: „Posle naše smrti možete ispitivati i šta smo bili i šta smo pisali, ali za života samo ovo drugo“. Iza toga možda stoje i njegova očekivanja jer, on je i u nacionalnom i u vjerničkom, a napose u odnosu prema vjeri i vjerama, bio sukobljen i u svojim izričajima, ali i u svom djelovanju. Tako je napisao molitvu Bogu u kojoj se može isčitati poniznost i nedostojnost, također i veličanje Boga: „Obraćam se Tebi ovom molitvom bez kraja i cilja, ne što sam uveren da je Ti čuješ, nego što znam – i to je jedino što znam pouzdano – da je ja izgovaram“ (Andrić, 1976: 38).

Iz Andrićevih literarnih umjetničkih radova vidljiva je diferencijacija stavova o Bogu, vjeri i Crkvi. Naročito je zanimljivo Andrićevo portretiranje franjevaca između svih vjerskih redova u Crkvi. Za njega su franjevci ljudi koji se na razne načine snalaze u preživljavanju u teškim uvjetima te ih kritizira kao zastranjivače u sljedbi božanske namjere, ali ih isto tako i poštuje zbog održavanja i čuvanja tekovina duhovnog života u Bosni. Važno je istaknuti da Andrićev duhovni odnos s Bogom nikako nije mogao nestati iz njegove nutrine, ma kakva zbivanja i okolnosti ga možda tjerale na to. Iako je često vidljivo da je njegova vjera prožeta revoltom, značajno je naglasiti da je upravo revolt u Andriću secirao „božansku volju“ i omogućavao razumijevanje i prepuštanje pisca vjeri i Bogu u neumitnom životu. Sva ta razmišljanja i gotovo razdijeljenja vjerska stremljenja zasigurno su u Andriću prouzročila varijetet stavova i vjerskog lojalizma. Također, svi osobni stavovi koji su izlazili na površinu književno-umjetničkih ostvarenja, stvorili su Andriću mnogo problema u zajednici u kojoj živi više nacionalnosti i više vjera. Sigurno ga je taj problem dubogo bolio te je *Pismo iz 1920.* zanimljiv osvrt na životnu priču njegovog prijatelja Maksa Levenfelda, kao i osvrt na cjelokupno stanje svijesti Bosne iz prošlosti i Bosne i Hercegovine iz njegovog vremena. U takvim okolnostima Andrić je u sebi gajio vjerska stremljenja kakva je imao u svojoj mladosti. Miljenko Jergović navodi podatak iz *Sećanja na Ivu Andrića*<sup>11</sup> u

<sup>11</sup> Miljenko Jergović, *Jedan Andrićev izbor- biti svoj, biti sam, biti ničiji*,

kojima se citira Andrićevo vjersko izjašnjavanje u osobnom identifikacijskom dokumentu. Tu Andrić navodi: *bez vere*; prigovarajući Crkvi neaktivnost i prepuštanje tekovinama povijesti. Njegov revolt Crkvom tako još jednom izlazi na vidjelo. Međutim, uvijek ostaje pitanje osobne vjere koju Andrić nikada nije mogao zatrti jer je vjera živjela u njemu, kao i u porukama u njegovim književnim djelima. Njegova stremljenja u jedinstvu s Bogom, koji mu je katkad daleko, bila su moguća samo zato jer je Andrić, kao i svaki drugi vjernik, težio vječnosti i harmoniji:

„Bože, ne dopusti da srce naše ostane prazno nego daj – pošto od Tvoje volje sve zavisi da uvek želimo i da se nadamo i da to što želimo bude dobro i stvarno i da naša nada ne bude isprazna.... Daj nam prav put, sa prolaznim posrtajima a sa mirom i slavom na kraju i daj nam mudrosti i hrabrosti, kad nam daješ iskušenja. I ma kuda išli i lutali ne daj da na kraju ostanemo izvan Tvoje sveobimne harmonije, jer to svake sekunde na svakom mestu, svakim delićem bića želimo“ (Andrić, 1976: 63).

### Literatura

- Branislav Krivokapić, *Masonski dosije Ive Andrića*, reportaža objavljena 21. ožujka 2010. na internetskoj stranici <http://www.blic.rs/Vesti/Reportaza/181581/Masonski-dosije-Ive-Andrica>, (16. 10. 2011.)
- Enver Kazaz, Đerzelez iz našeg džemata - Munib Maglajlić: Žrtva dirljive odanosti, objavljeno u časopisu *Novi Izraz*, 12, Sarajevo, ljeto 2001. Preuzeto s internet stranice [http://www.openbook.ba/izraz/no13/13\\_enver\\_kazaz1.htm](http://www.openbook.ba/izraz/no13/13_enver_kazaz1.htm) (19. 2 2012.)
- Ezher Beganović, *Ivo Andrić- Domaći islamizirani elemenat postao je moćna prepreka hrišćanskom zapadu*, feljton objavljen na internetskoj stranici [www.okcsana.org](http://www.okcsana.org) 1. svibnja 2009. godine (8.9.2011.)
- Ivan Mužić, *Masonstvo u Hrvata*, Biblioteka Hrvatska povijesno-kulturna baština, Split, 2001.
- Ivo Andrić, *Ex ponto, Nemiri, Lirika*, Sabrana djela Ive Andrića, knjiga 11, Svjetlost, Sarajevo, 1976.
- Ivo Andrić, *Ex ponto, Nemiri, Novele*, Hrvatski klasici, knjiga 2, Zagreb, 1995.
- Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
- Ivo Andrić, *Pismo iz 1920.*, Sabrana djela Ive Andrića, knjiga 9, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

---

<http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/jedan-andricev-izbor/>, napisano 4. veljače 2012. (19. 2. 2012.)

- Ivo Andrić, *Znakovi pored puta*, Sabrana djela Ive Andrića, knjiga 16, Svjetlost, Sarajevo 1981.
- Ivo Andrić, *Travnička hronika*, Sabrana djela Ive Andrića, knjiga 2, dopunjeno izdanje, Svjetlost, Sarajevo, 1981.
- Joseph Ratzinger, *Vjera, istina, tolerancija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2004.
- Juraj Kolarić, *Kršćanske vrijednosti u disertaciji Ive Andrića*, Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo, Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003.
- Marko Dragić, „Doktorska disertacija Ive Andrića“, *Zbornik Ivo Andrić i njegovo djelo*, Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, Mostar, 2003.
- Miljenko Jergović, *Jedan Andrićev izbor- biti svoj, biti sam, biti ničiji*, <http://www.jergovic.com/subotnja-matineja/jedan-andricev-izbor/>, napisano 4. veljače 2012. (19.2.2012.)
- Muhamed Filipović, *Dijaspورا mora rasčistiti s iluzijama o Bosni*, intervju za časopis Diwan, objavljeno na web magazinu *Bošnjaci.net* 9. siječnja 2012. godine Intervjuirao: Anes Džunuzović <http://bosnjaci.net/prilog.php?pid=44678> (19.2.2012.)
- Nadežda Filipović, *Nikad kraja razmišljanjima o pročitanoj Ivi Andriću*, feljton objavljen na internetskoj stranici *Džemat gornji Rahić* 27. rujna 2010. godine, [http://dzematrahic.ba/new/index.php?option=com\\_content&view=article&id=3947:ekskluzivni-feljton-o-ivi-andrito-niste-znali&catid=44:kitabhana-qilmq&Itemid=75](http://dzematrahic.ba/new/index.php?option=com_content&view=article&id=3947:ekskluzivni-feljton-o-ivi-andrito-niste-znali&catid=44:kitabhana-qilmq&Itemid=75) (15.2.2012.)
- Rajko Glibo, *Domoljublje i „otpadništvo“ Ive Andrića*, Hrvatsko filološko društvo Rijeka, Rijeka, 1997.
- Vladimir Bayer, *Ugovor s đavlom, procesi protiv čarobnjaka u Evropi a napose u Hrvatskoj*, 3. neizmijenjeno izdanje, Informator, Zagreb, 1982.

### **ANDRIĆ'S ATTITUDE TOWARDS RELIGION**

Authors of this paper attempt to define Andrić's attitude towards religion, especially in his literary work. His attitude towards religion was the same as towards anything else, controversial and divided into two directions. Deep inside, Andrić carries the faith which during life, circumstances and cognitions he feeds and raises or destroys and hides deeply in himself. The conclusion of this text with a special attention paid to his opinion on (co)existence of religions in Bosnia is - God could in no way disappear from his interior, no matter which events and circumstances may force him to.

Key words: *Ivo Andrić, religion, Bosnia*